

Pracę uzupełniają: tabele skrótów, sigla biblijne, wybrana bibliografia obejmująca tylko wiek XX, oraz skorowidze: terminów hebrajskich, aramejskich i greckich, autorów i miejsc przytoczonych z Biblii.

Co do bibliografii, rozsądnie ograniczonej do naszego stulecia, można by uzupełnić pod nazwiskiem: Chevallier M.-A., *Souffle de Dieu. Le Saint-Esprit dans le Nouveau Testament*, Paris 1978. (W każdym razie trzeba poprawić pod tymże nazwiskiem rok opublikowania artykułu na: 1958!).

Dobrze się stało, że w drugim wydaniu anastatycznym dodano znaki diakrytyczne do terminów greckich pisanych w oryginale. Bez tych znaków bowiem nie sposób czytać poprawnie greki; lepiej już wtedy stosować transliterację.

Z erraty odautorskiej: na s. 74, akapit 3, wiersz 4, po słowach „i nie jest pochodzenia” dodać „liturgicznego, rzuca światło na genezę”.

W sumie — egzegeci, teologowie, duszpasterze — każdy w swoim zakresie — nie mogą nie uwzględnić tej pionierskiej pozycji naszego zasłużonego biblisty.

Kraków

KS. JERZY CHMIEL

RENÉ R. KIEFFER, *Foi et justification a Antioche. Interprétation d'un conflit*, (Ga 2, 14—21), Paris 1982, ss. 164 (Lectio divina 111).

Profesor René Kieffer wyklada egzegezę Nowego Testamentu na uniwersytecie w Lund (Szwecja). Omawiana praca jest jego drugą książką publikowaną w serii „Lectio divina”. Pierwsze: *Le primat de l'amour. Commentaire épistémologique de 1 Corinthiens 13*, Paris 1975 (Lectio divina 85), zawiera oprócz tekstu teologicznego również muzyczne opracowanie pawłowego tekstu: 11 stron nut na głos i fortepian (ewentualnie zespół instrumentalny), określone jako op. 3 autora. Jest to ciekawe dopełnienie wykładu, świadczące jednocześnie o bogactwie osobowości autora, który w różny sposób wyraża to, co znaczy dla niego nowotestamentalny Hymn o miłości.

Praca *Foi et justification a Antioche* (Wiara i usprawiedliwienie w Antiochii) jest jedną z interpretacji konfliktu między świętym Piotrem i świętym Pawłem w Antiochii na temat zachowywania zwyczajów żydowskich w życiu pierwotnych wspólnot chrześcijańskich.

W ciągu wieków wydarzenie antiocheńskie stanowiło przedmiot zainteresowania Ojców i teologów, którzy pozostawili wiele różnorodnych i nieraz sprzecznych ze sobą interpretacji. Autor omawia je w drugim z trzech dużych rozdziałów, z których składa się jego książka. W zwięzły sposób przedstawia myśli homilii pseudoklementyńskich, gnozy walentyńskie, św. Ireneusza, Marcjona, Tertuliana, Klemensa z Aleksandrii, Orygenes, św. Jana Chryzostoma, Pseudo-Ekumeniusza, św. Cypriana, Mariusza Wiktoryna, Ambrojastra, św. Hieronima, św. Augustyna, św. Tomasza z Akwinu; obszerniej omawia nauki Lutera, dla którego usprawiedliwienie przez samą wiarę stanowiło centralny punkt nowej teologii, oraz referuje ważniejsze komentarze z XIX i XX wieku autorów protestanckich, katolickich i żydowskich w porządku mniej więcej chronologicznym.

Chyba najbardziej interesująca jest dokładna analiza samego tekstu Pawłowego, przedstawiona w pierwszym rozdziale zatytułowanym: Egzegeza Ga 2, 14b—21. Po przedstawieniu zagadnień wstępnych (określenie przedmiotu rozważań, podział na sześć sekwencji, sytuacja w gminie Antiocheńskiej, gdzie miała miejsce kontrowersja między Książętami Apostołów, oraz w Galacji, do której skierowany jest list zawierający wspomnienie

wcześniejszej różnicy zdań), autor przeprowadza szczegółową analizę kolejnych sekwencji tekstu. Określa jego pierwotny sens oraz szereg dalszych znaczeń, które można mu przypisać. Szczegółowa egzegeza i porównanie licznych możliwych interpretacji pozwala lepiej zrozumieć myśl Apostoła Narodów. R. Kieffer uważa, że omawiany przez niego tekst stanowi pierwszy wykład nauki pawłowej o usprawiedliwieniu i wierze. Zarówno Żydzi jak i poganie osiągną zbawienie przez wiarę w Chrystusa, a nie przez wypełnienie Prawa czy uczynków, które mogłyby przynieść im usprawiedliwienie. Dlatego chrześcijanie pochodzenia żydowskiego nie powinni skłaniać chrześcijan pochodzenia pogańskiego do zachowywania przepisów Starego Testamentu. Śmierć Chrystusa na krzyżu w sposób ostateczny pozbawiła wartości Prawo i uczynki mające zapewnić usprawiedliwienie — to Prawo, które jednocześnie było podstawowym czynnikiem dzielącym ludzkość na Żydów i pogan. W Kościele ten podział nie może być kontynuowany.

W trzecim rozdziale autor porównuje Ga 2, 14b—21 z innymi tekstami Nowego Testamentu mówiącymi o usprawiedliwieniu przez wiarę. Teksty te dzieli na autentyczne listy pawłowe, do których zalicza prócz Ga 1—2 Kor, Rz i Flp oraz na dziedzictwo pawłowe (Kol, Ef, listy pasterskie, Jk, Hbr i Dz). Szczególnie wiele miejsca poświęca tekstem z Listu do Rzymian, paralelnym do Ga, które posłużyły Lutrowi do uzasadnienia jego teorii o usprawiedliwieniu poprzez wiarę, a nie ze względu na uczynki.

Książka profesora protestanckiego wydziału teologicznego, w której omawia on jeden z tekstów podstawowych dla luteranckiej nauki o usprawiedliwieniu i śledzi późniejszy rozwój sformułowań św. Pawła i jego uczniów dotyczących usprawiedliwienia z wiary, ma również duże znaczenie ekumeniczne. W dzisiejszym świecie trzeba na nowo rozważyć biblijne podstawy naszej wiary. Przez lepsze zrozumienie nauki Pisma Świętego łatwiej jest przezwyciężyć różnice międzywyznaniowe. Można dyskutować na temat szczegółowych zagadnień i poglądów autora na takie zagadnienie jak datacja poszczególnych pism Nowego Testamentu (por. zwłaszcza s. 153—4, gdzie 2 P potraktowany jest jako apokryf z II wieku, w którym święci Piotr i Paweł są pogodzeni w sztuczny sposób) niemniej trzeba przyznać, że każda praca, w której poważnie rozważa się naukę Nowego Testamentu o sprawach podstawowych dla naszej wiary, przyczynia się do lepszego zrozumienia Bożego Objawienia i dobrze służy sprawie zjednoczenia chrześcijan.

Rzym

O. TOMASZ MARIA DĄBEK OSB

LOUIS MONLOUBOU, *Saint Paul et la prière. Prière et évangélisation*, Paris 1982, ss. 137 (Lectio divina 110).

Louis Monloubou jest profesorem Pisma Świętego w Instytucie Katolickim w Tuluzie. W serii „Lectio divina” prezentuje czwartą swoją pracę. (Poprzednie: nr 73, *Un prêtre devient prophète, Ezechiel*, Paris 1972, tłum. hiszpańskie — Madryd 1973; nr 89, *La prière selon Saint Luc*, Paris 1976, tłum. włoskie — Bologna 1979; nr 101, *L'imaginaire des psalmistes. Psaumes et symboles*, Paris 1980. Prócz tego w ramach serii „Lire la Bible” w wydawnictwie Cerf opublikował pracę *Prophète, qui es-tu?*, Paris 1968, tłum. hiszpańskie — Madryd 1971).

Zagadnienie opracowane przez L. Monloubou należy do szczególnie interesujących. Dla współczesnego czytelnika św. Paweł to przede wszystkim człowiek czynu, niestrudzony Apostoł Narodów, przemierzający tysiące kilometrów, by głosić Chrystusa. Nie można jednak zapominać, że cała ta